

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 26

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2024

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

AKAD. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Birutė Triškaitė

Prūsijos Lietuvos kunigų 1660 m. vasario 26 d. laiškas
dėl Danieliaus Kleino giesmyno ○ 9

Birutė Kabašinskaitė

Dar kartą apie *Mišiolo* (1501) glosas ○ 33

Ona Aleknavičienė

Jono Bretkūno *Postilė* (1591) Lietuvos nacionalinėje
Martyno Mažvydo bibliotekoje (2024) ○ 51

Markus Falk, Felix Thies

Die christlichen Grundgebete im Altlitauischen II. Das *Apostolische Credo* ○ 75

Wolfgang Hock, Henrik Hornecker

Schiffsbautermini aus der Handschrift
von Chylińskis *NOVUM TESTAMENTUM* ○ 137

Giedrius Subačius

Simono Daukanto bendradarbiavimo su Mikalojumi Akelaičiu rankraščiai
(1858–1859, 1860–1864) ○ 169

Veronika Girininkaitė

Mykolo Miežinio žodyno rankraštis Vilniaus universiteto bibliotekoje ○ 235

Jurgita Venckienė

Gramatyka Litewska początkowa (1902): santykis su ankstesniais
Juliaus Šykopo lietuvių kalbos gramatikos leidimais ○ 253

Reda Griškaitė

Turovo evangelijos leidėjas Piotras Hildebrantas (1865–1871) ○ 275

Olga Mastianica

Tautinių bendruomenių žiniasklaidos poreikių legalizavimas Vilniuje
1903–1905 m.: lūkesčiai ir galimybės ○ 363

Recenzijos (Reviews)

Jūratė Kiaupienė

Recenzuojama: Kęstutis Gudmantas (par.),
Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis,
monografinis tyrimas ir kritinis leidimas, 2024 ○ 393

Regina Koženiauskienė

Recenzuojama: Asta Vaškelienė,
Palemono miestui ir pasauliui. XVIII amžiaus Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra,
monografija, 2024 ○ 397

Vasilijus Safronovas

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė,
Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 1.
Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai, monografija, 2022;
Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė (par.),
Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 2.
Dokumentinis Milkų šeimos palikimas = Die Hintergründe
der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen 2.
Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke, 2019 ○ 403

Juozapas Paškauskas

Recenzuojama: Jolita Mulevičiūtė,
Regos politika. Lietuva Rusijos imperijoje, 2024 ○ 409

Viktorija Šeina

Recenzuojama: Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas,
Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d., 2022 ○ 413

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Regina Venckutė (sud., red.),
Pirmiausia aš buvau mokytojas...: Jonas Balkevičius, 2024 ○ 421

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Kotryna Rekašiūtė

Mokslinis seminaras *Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikos:*
XVII–XIX a. kūrėjų dialogas ir lingvistinių idėjų slinkty ○ 431

Simon Fries, Henrik Hornecker, Simon Moll

Conference Report: *Zeitenwende im Baltikum und in der Baltistik*
(Turning Times in the Baltics and in Baltic Studies) ○ 437

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Jono Bretkūno *Postilė* (1591) Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (2024)

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka (LNB) 2024 m. rugsėjį išgijo Jono Bretkūno *Postilė* (1591, toliau – BP I–II). Šis faktas keičia bibliografinę statistiką: tai dar viena *Postilė* Lietuvoje, prieinama mokslo bei kultūros visuomenei. Kiekvienas į viešumą iškilęs egzempliorius teikia svarbios informacijos apie tai, kaip XVI a. pabaigoje Prūsijos Kunigaikštystėje sukurta knyga buvo skaitoma vėliau ir kas lėmė, kad palyginti daug jos vienetų išliko iki XXI a.

Lietuvos ir kitų Europos valstybių bibliotekose bei muziejuose šiuo metu yra apie 30 *Postilės* egzempliorių. Lietuvoje jų skaičius po truputį auga. Lietuvos atminties institucijose iki 2005 m. saugota 10 egzempliorių. Jie jau tirti *de visu* ir aprašyti leidžiant faksimilinį leidimą¹ (suvestinę žr. toliau – 1). Šio straipsnio tikslas – ištirti LNB įsigytą egzempliorių ir pateikti žinių apie jo funkcionalumą. Tikslu link einama tokiais etapais: aprašoma būklė ir įrišas, nustatoma proveniencija, įvertinami skaitymo kultūrą liudijantys duomenys, ypač rankraštiniai įrašai².

Egzempliorius tirtas *de visu*³ pagal knygos metodologinės analizės modelį⁴, ypatingą dėmesį skiriant dinaminiam veiksniam: funkcijų prasmės pokyčiams ir abipusiam ryšiui tarp knygos ir visuomenės. Vertinant šiuos veiksnius, atsižvelgiama į tai, kad knygos poreikis priklauso visų pirma nuo jos turinio, bet funkcionalumą kiekvienu konkrečiu laikotarpiu lemia ir tai, kiek yra skaitytojų, gebančių ją suprasti ir pritaikyti savo reikmėms. Be to, knyga gali būti funkcionali, bet nefunkcionuoti, jei nėra prieinama visuomenei.

1 Aleknavičienė 2005, 62–143.

2 Už kvietimą viešinti informaciją apie egzempliorių ir pagalbą ji tiriant dėkoju LNB Dokumentinio paveldo tyrimų departamento Retų knygų ir rankraščių skyriaus vadovei dr. Viktorijai Vaitkevičiūtei Verbickienei.

3 Remtasi ir interneto svetainėje *epaveldas.lt* skelbiama versija.

4 Apie knygos metodologinės analizės lygmenį, struktūrą ir bendrą modelį žr. Jelnikovas 2011, 27–34.

1. *POSTILĖS EGZEMPLIORIAI LIETUVOJE*. *Lietuvos bibliografijoje* (1969, toliau – *LB I*) ir jos *Papildymo* (1990, toliau – *LBP*) užfiksuoti 8 egzemplioriai, saugomi Lietuvos bibliotekose ir muziejuose. Prie jų jau anksčiau prisidėjo du į šias knygas neįtraukti: jie nustatyti 1998⁵ ir 2004 m.⁶ LNB šiemet iš kolekcininko įsigytas egzempliorius⁷ yra trečias Lietuvos bibliotekose ir muziejuose esantis, bet *LB I* ir *LBP* neregistruotas egzempliorius. Pridurtina, kad dar viena *Postilė*, XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje priklausiusi Lietuvių literatūros draugijai Tilžėje, 2013 m. buvo rasta Jerevano Matenadarane⁸. Lietuvoje dabar yra 11 egzempliorių, laisvai prieinamų mokslo ir kultūros visuomenei, žr. 1 lentelę:

Nr.	Jono Bretkūno <i>Postilės</i> egzemplioriai Lietuvoje	Signatūra
I. <i>LB I</i> 66 registruoti: 6 egzemplioriai		
1	Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka	LLTIB: B 1108
2	Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka	LMAVB RSS: LK -16/1
3	Rokiškio krašto muziejus	RKM: 17201
4	Vilniaus universiteto biblioteka	VUB RSS: L _R 1452–1453
5		VUB RSS: L _R 1621–1622
6		VUB RSS: L _R 4327–4328
II. <i>LBP</i> 19 registruoti: 2 egzemplioriai		
7	Kauno technologijos universiteto biblioteka	KTUB RKS: Ds 56
8		KTUB RKS: Ds 57; Ds 57a
III. <i>LB I</i> ir <i>LBP</i> neregistruoti: 3 egzemplioriai		
9	Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka	LLTIB: 36323
10	Nacionalinis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejus	NČDM ŽDG: Tkr. 148
11	Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka	LNB NPDAF: D1406729/1591

1 lentelė. Jono Bretkūno *Postilės* egzemplioriai Lietuvos bibliotekose ir muziejuose:
LB I ir *LBP* registruoti – 8, neregistruoti – 3

Įsigytas egzempliorius dabar saugomas LNB Nacionaliniame publikuotų dokumentų archyvine fonde: LNB NPDAF: D1406729/1591. *BP I* 41 ir *BP II* 524 įspaus-

5 Narbutas 1998-09-10, 15. Šis egzempliorius, saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje, perimtas iš Lietuvių literatūros instituto muziejaus (veikė 1941–1963 m. Lietuvių kalbos ir literatūros institute). Muziejaus inventorinėje knygoje įrašyta, kad pirktas 1956 m. Vilniaus trečiajame antikvariniame knygyne (Aleknavičienė 2005, 89–92).

6 Aleknavičienė 2004, 63–86. Šis egzempliorius 1963 m. įregistruotas Mikalojaus

Konstantino Čiurlionio dailės muziejaus inventorinėje knygoje. Kolekcininkas Vladas Daumantas 1944 m. jį buvo deponavęs Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje, o šį reorganizuojant perduotas Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejui (Aleknavičienė 2005, 79–84).

7 Egzempliorius įsigytas parėmus Lietuvos kultūros tarybai (Aleknavičienė, Vaitkevičiūtė Verbickienė 2024, 14–16).

8 Aleknavičienė, Rekštytė 2013, 417–436.

tas apvalus antspaudas su įrašu „Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas“ ir spaudu išpaustas inventoriaus numeris „1406729“. Tai seniausia šios bibliotekos lietuviška knyga.

Postilės egzempliorių yra ir privačiose kolekcijose. 2018 m. Lietuvos nacionaliniame muziejuje surengtoje senų ir retų knygų parodoje „Advokato Jauniaus Gumbio kolekcija: knygos išlikusi praeitis“ eksponuotas Jauniaus Gumbio turimas egzempliorius⁹.

2022 m. kataloge *Ars libri* informuota apie Advokatų kontoros „Ellex Valiunas ir partneriai“ knygų kolekcijoje esančią *Postilę*¹⁰. Nors ir nedažnai, bet jos egzempliorių vis pasirodo Europos aukcionuose: viena 2010 m. parduota Vokietijoje, kita 2016 m. – Jungtinėje Karalystėje¹¹.

2. LNB EGZEMPLIORIUS

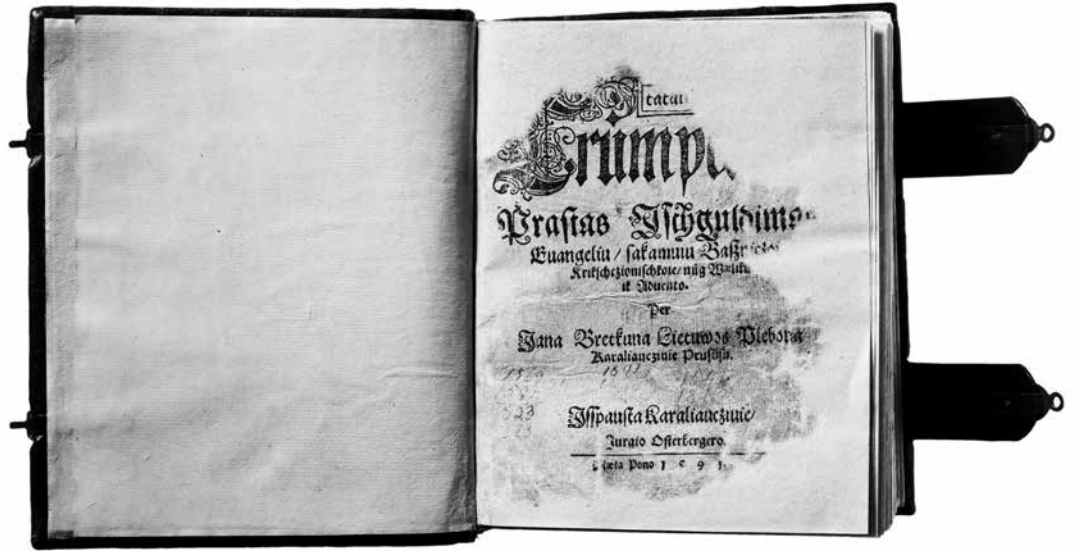
2.1. FIZINĖ BŪKLĖ IR ĮRIŠAS. Egzempliorius defektinis. Esami ir trūkstami jo puslapiai, ryškesni defektai, paginacijos klaidos nurodomos 2 lentelėje:

Esami puslapiai	Trūkstami puslapiai	Kiti defektai
BP I	[A1–A4] (8)	Antraštinio BP I [A1] lapo nėra, vietoj jo įrištas antraštinis BP II [1–2] lapas (išlikusi tik vidurinė jo dalis)
	1–6 (6)	
7–10	11–38 (28)	
39–46	47–50 (4)	
51–62	63–64 (2)	57–58 nuplėštas apatinis kampas
65–80	81–82 (2)	57 pag. kl.: turi būti 75
83–112	113–114 (2)	163 pag. kl.: turi būti 108; 110 6–7 eil. iš ap. užklijuota po 2 žodžius
115–124	125–128 (4)	
129–226	227–228 (2)	
229–238	239–240 (2)	
241–352	353–354 (2)	
355–368	369–370 (2)	
371–380	381–382 (2)	
383–384	385–400 (16)	
401–406	407–410 (4)	
411–414	415–416 (2)	
417–[432]	[433]–434 (2)	
BP I trūksta 90 p. (45 l.)		

⁹ *Advokato Jauniaus Gumbio kolekcija: knygos išlikusi praeitis*, 2018, 60–63; BP iliustracijų pateikta interneto svetainėje *Lietuvos menas: dr. Jauniaus Gumbio kolekcija*.

¹⁰ Muzikevičius 2022, 234–237. Kataloge pateiktos iliustracijos liudija apie gerą knygos būklę.

¹¹ Laurinavičienė 2018-12-20.

1 pav. BP antraštinis lapas: vietoj BP I antraštinio lapo įrištas lapas iš BP II; LNB NPDAF: D1406729/1591. Fot. Virgilijus Usinavičius

Esami puslapiai	Trūkstami puslapiai	Kiti defektai
BP II		
[1–2]		Antraštinis lapas BP II [1–2] perkeltas į BP I [A1] vietą
3–246	247–250 (4)	23 pag. kl.: turi būti 28; 259 pag. kl.: turi būti 243
251–480	481–482 (2)	
483–494	495–498 (4)	
499–524	525–[526–528] (4)	
BP II trūksta 14 p. (7 l.)		
Iš viso išlikę	Iš viso neišlikę	
866 p. (433 l.)	104 p. (52 l.)	

2 lentelė. LNB *Postilės* defektai

Išlikę 866 puslapiai iš 970¹² (apie 89 %). Prasčiau išsilaikė pirmasis tomas, daug lapų nėra jo pradžioje. Abiejuose tomuose labiau trūksta tų lapų, kuriuose buvo medžio raižinių. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad vietoj pirmojo tomo antraštinio lapo įrištas lapas iš antrojo tomo, plg. 1 pav. (apie tai žr. 2 lentelėje ir 2.2).

¹² Plg. BP apimtį, nurodytą LB I 65.

2 pav. BP įrišas: ruda oda traukti kietviršiai, du segtuvai;
LNB NPDAF: D1406729/1591. Fot. Vygaudas Juozaitis

Egzempliorių LNB įsigijo jau restauruotą. Restauruojant prie aprtrupėjusių lapų kraštų priauginta popieriaus. Įrišas veikiausiai buvo ne XVI a., bet vėlesnis¹³. Knyga restauruojant perrišta. Kietviršiai aptraukti oda, dažyta tamsiai ruda spalva. Įrišas ištisinis. Yra du naujai pritvirtinti metaliniai segtuvai (plg. 2 pav.).

2.2. PROVENIENCIJOS. Anksčiausiai datuotas knygos savininko įrašas yra verstoje antraštinio lapo pusėje. Jis įrašytas rudu rašalu, stambia rašysena, būdinga rašyti neįgudusiam asmeniui (plg. 3 pav.). Puslapio viršuje matyti dviejų raidžių <O> ir <f> apačia ir skiemuo *wald*. Puslapio viduryje yra dar vienas to paties asmens įrašas. Šie **pirmo savininko** įrašai skaitytini taip:

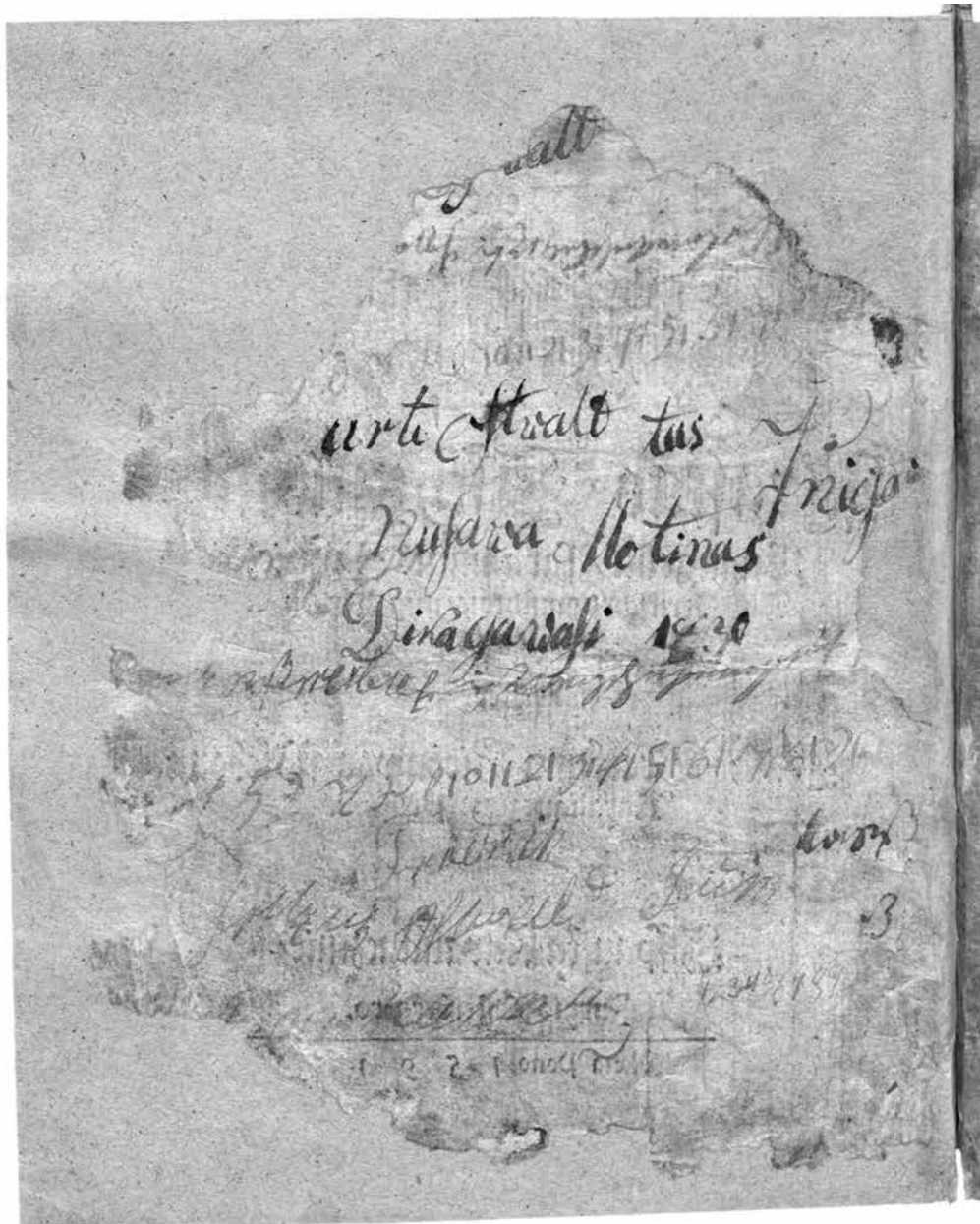
BP I [A1v] [Oft]wald

BP I [A1v] Urte Oftwald tas || Knigas || Nufawa Motinas || Dikagawafi 1830

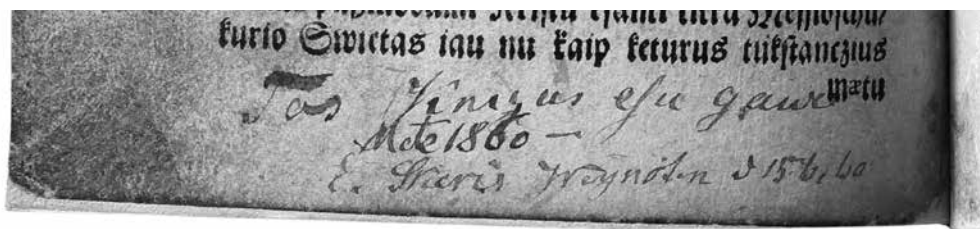
Gyvenamoji vieta nenurodyta. Į Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių šiaurinį plotą orientuoja nekirciuotos įvardžio ir moteriškosios giminės daiktavardžio gen. sg. galūnės *-a* ir *-as*: *fawa Motinas*. Tai liudija, kad balsis [a < *ā] yra sutrumpėjęs. Prie linksnis *nu* irrieveiksmis *Dika* 'veltui' rodo galūnės dvibalsių [uo] ir [ai] vienbalsinimą, tai sietina su pažemaitės vakarų aukštaičiais. Po abiem įrašais matyti vokiškų to paties asmens rašytų žodžių fragmentų, bet jie išblukę ir sunkiai įskaitomi¹⁴.

¹³ Apie XVI a. BP įrišus žr. Aleknavičienė 2004, 87–116; Aleknavičienė 2007, 57–98.

¹⁴ Galbūt įrašyta „[...]baſ ift erfcheynenzeit“ ir „[...]eſrreibaf ift erfcheynenzeit“.

3 pav. BP I [A1v]: dvi proveniencijos: 1830 m. datuota Urtès Oswald
ir nedatuota Friedricho Fritzo Ostwaldo jaunesniojo;
LNB NPDAF: D1406729/1591

4 pav. BP I 352: 1860 m. birželio 15 d. datuotas E. Skerio įrašas;
LNB NPDAF: 1406729

Proveniencijų tyrimas rodo, kad šį egzempliorių 1991 m. matė Domas Kaunas Mannheime, lankydamasis vieno Vokietijos lietuvių evangelikų liuteronų kunigo namuose (apie jį žr. 2.3). Kaunas 1991, 1992, 1999 m. aprašė ten buvusias knygas, tarp jų ir *Postilę*¹⁵ (apie tai irgi žr. 2.3). Kad tai tas pats egzempliorius, liudija Kauno pateikta proveniencija: „Urte Atwald tas Kni [...] nusawa Matinas Dikagawasi 1830“¹⁶.

Apatinėje versto antraštinio lapo dalyje yra **antro savininko** įrašas, tik šviesiai rudu rašalu ir nedatuotas (žr. 3 pav.):

BP I [A1v] Friedrich || Fritzus Ostwald. Jun.

Įrašas neryškus. Tuo pačiu rašalu tarpuose prirašinėta pavienių skaičių ir raidžių, taip pat matyti vokiškų žodžių fragmentų, bet jie išblukę ir neįskaitomi.

Jei knygą Urtė Ostwald sako „dykai gavusi“ iš savo motinos, tai šeima ją turėjo veikiausiai nuo XIX a. pradžios. Pirmąją paminėta, bet neįvardyta savininke laikytina Urtės Ostwald motina. Kaip sakytą aprašant egzemplioriaus būklę, nėra išlikęs BP I antraštinis lapas, vietoj jo įdėtas lapas iš BP II. Kadangi abu įrašai yra pastarajame, tai Urtė Ostwald knygą buvo gavusi veikiausiai jau be BP I antraštinio lapo.

Kitos datos vėlesnės, jos įrašytos **trečio savininko**. BP I 352 apačioje neryškiu rudu rašalu įrašyta, kad knyga gauta 1860 m. birželio 15 d. (plg. 4 pav.).

BP I 352 Tas Knygas efu gawes || Mete 1860 – || E. Skeris Weynoten d 15 6, 60

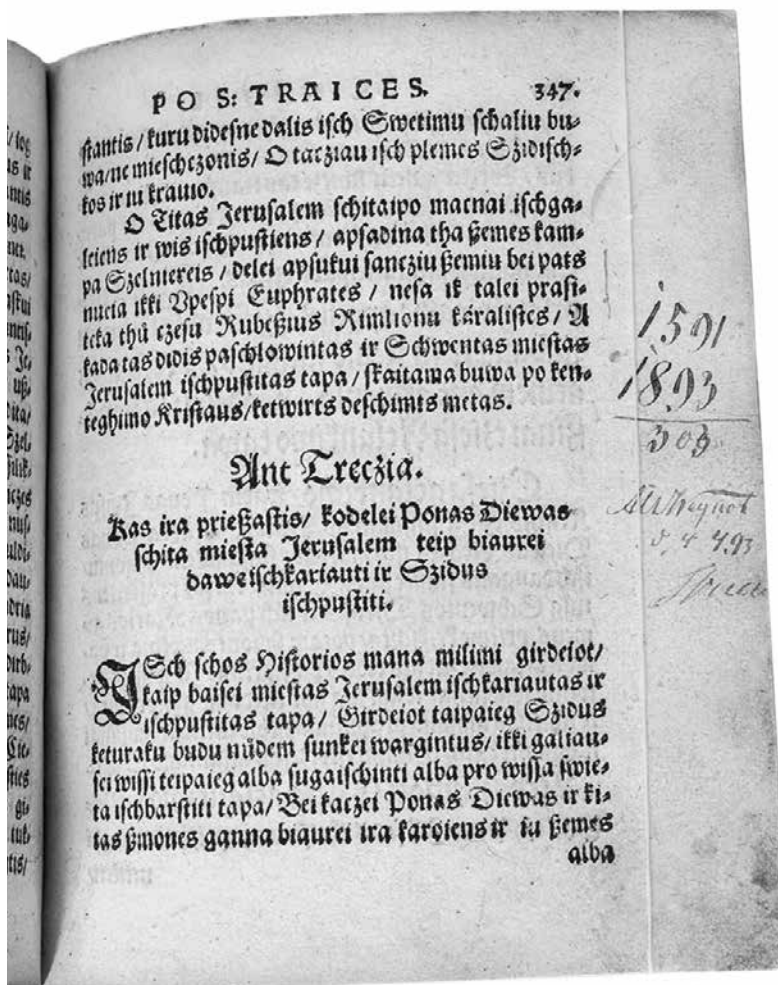
Pavardė *Skeris*, *Skėris*, *Skėries* ar tik pirmosios raidės pakartotos dar keliose vietose, taigi knygos turėtojas – Skėrys. Tokių pavardžių XIX a. ir vėliau Prūsijos Lietuvoje būta¹⁷. Viso vardo jis nenurodęs niekur, bet dažnai pateikęs vietą ir metus ar visą datą. Metai skirtingi, mėnesį rodo po dienos parašytas skaitmuo arba visas žodis vokiečių kalba (plg. ir 5 pav.):

15 Kaunas 1991, 31–33; Kaunas 1992, 77–82; Kaunas 1999, 222–231.

16 Kaunas 1991, 33; Kaunas 1992, 81; Kaunas 1999, 230.

17 Dovas Skėrys (1864–1929), gimęs Naujininkuose (Šilutės aps.), buvo spaudos dar-

buotojas, lietuvių baptistų sakytojas, Lietuvių susivienijimo garbės narys, parengė giesmyną (1903, 1905), redagavo laikraščius (Žemaitaitis 2009, 268–269). Apie Fričą Skėrį žr. toliau.

5 pav. BP II 347: 1893 m. balandžio 4 d. datuotas E. Skėrio įrašas;
LNB NPDAF: D1406729/1591. Fot. Vygaudas Juozaitis

BP II 67 4 April 1880 Skeri[s]

BP II 347 AltWeynot || d. 4 4, 93 || Skeri[s]

BP II 348 Alt || Weynothen || d. 25 August || 1880 || Skėries.

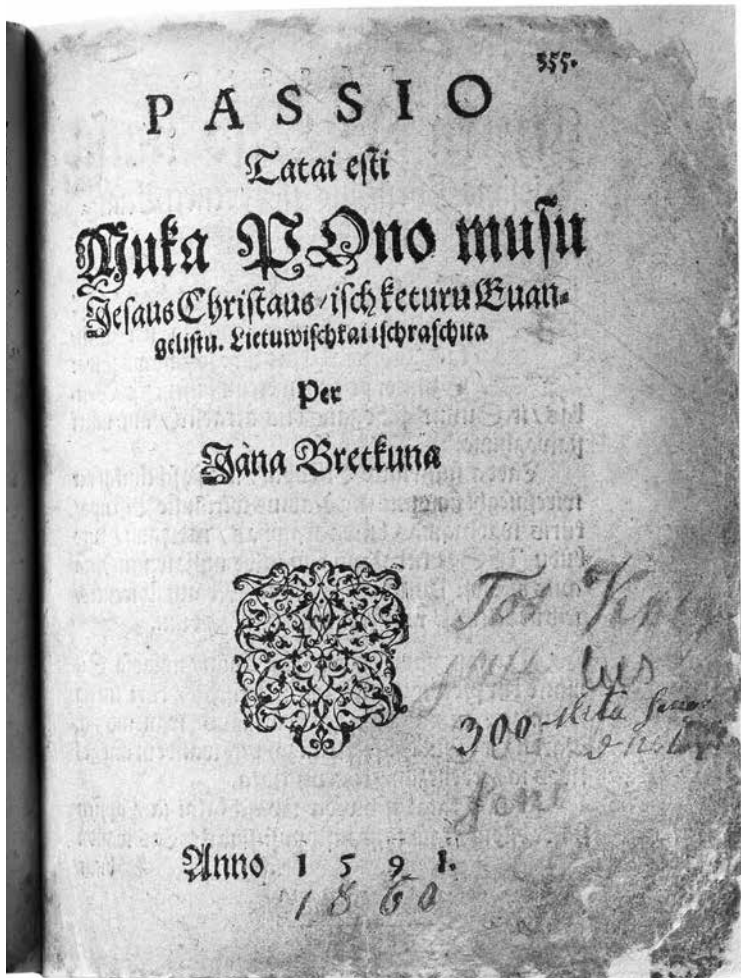
BP II 399 A. Weynot || d 11 9 92 || Sk

Metai nurodomi ir atliekant aritmetinius veiksmus: vis skaičiuojama, kiek knygai metų (žr. 5 pav.). Kai kur Skėrys įrašęs datą ar metus, kartais ir vietą, bet nepasirašęs:

BP II 429 d 10 Februar 1874

BP I 431 A. Weynoten d 14 Oct || 1883

BP II 298 1882

6 pav. BP I 355: E. Skerio įrašas apie knygos senumą;
LNB NPDAF: D1406729/1591. Fot. Virgilijus Usinavičius

Yra ir pora ilgesnių Skerio įrašų, kuriuose pabrėžiamas knygos senumas, skaičiuojami jos metai (plg. 6 pav.), o vienoje atvartoje rašoma, kas per tą ilgą laiką yra įvykę. Minimi 1709–1810 m. marai ir jų padariniai, 1756–1757 m. karas su Rusija, padaręs Prūsijai didelių nuostolių, pateikiama juos liudijančių skaičių (plg. 7 pav.).

BP I 355 Tos Knig[os] || jau bus || 300 Metu feno[s] || d 12 6 60 ← 300 M[etu]
feno[s],¹⁸ || Sk[eris]
1860

18 Užrašyta tamsiai rudu rašalu ant žodžių,
rašytų pilku rašalu.

59 Jono Bretkūno *Postilė* (1591) Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (2024)

Tos Knigos jau yra 300 Metu fenos
 Ta Cžėfa jos per Marus kad raše 1709-1810
 kad 300Tukštan <-30 Tukštan> Trisdešim Tukštanži Zmonu išmire

a ir per Karus Rusu 1756/1757 kad 27 Tukštas
 Zmonu pažud ir 2700 i Apkalima išwar
 ir 27 Baznižes nudegino Mette 1756/57

7 pav. BP II 306–307: parašėte įšilgai puslapio einantys įrašai;
 LNB NPDAF: D1406729/1591. Fot. Virgilijus Usinavičius

BP II 306–307 Tos Knigos jau yra 300 Metu fenos || Ta Cžėfa jos per Marus kad raše 1709–1810 || kad 300Tukštan <-30 Tukštan> Trisdešim Tukštanži Zmonu išmire || || a ir per Karus Rusu 1756 <-1576> / 1757 kad 27 Tukštas || Zmonu pažud ir 2700 i Apkalima išwar || ir 27 Baznižes nudegino Mette 1756/57 || Skėris

Skėrys vienoje vietoje pakartojęs *Postilės* tekste buvusius metus. Pirmajame pamoksle, sakomame pirmą advento sekmadienį, aiškinama, kiek metų praėję nuo Kristaus gimimo: „nu ant šchu kalledu šcho 1588. || mæto ira puřantro tukštanczia / ařchtūnias deřchimtis || ir ařchtūni metai / kaip Kristus šmogumi uřgime / ir || šcham řwietui pařfirode“ (BP 8). Tais metais Bretkūnas pradėjo ją rengti. Pastraipos gale

8 pav. BP II apatinis klijuotasis priešlapis: E. Skerio įrašai;
LNB NPDAF: D1406729/1591. Fot. Virgilijus Usinavičius

Skėrys prirašė „1588“. Jo įrašų yra ir apatiniame klijuotajame priešlapyje: „1880“ ir „1835“, matyti vokiškų žodžių, tik jie užbraukti ir neįskaitomi (plg. 8 pav.).

1893-ieji – vėliausi Skerio nurodyti metai. Įrašuose vis minimi ir vietovardžiai: *Weynothen* arba *Alt Weynothen*. Tai liudija, kad jis gyveno Senuosiuose Vainočiuose. Senieji Vainočiai (vok. *Alt Weynothen*, nuo 1938 m. vok. *Weinoten*, dab. rus. *Oktiabrskojė*, Slavsko r.) ir Naujieji Vainočiai (vok. *Neu Weynothen*, nuo 1938 m. vok. *Preußenhof*, dab. rus. *Istok*) buvo kaimai tarp Tilžės ir Pakriokių: apie 8–10 km į vakarus nuo Tilžės, 3–6 km į pietryčius nuo Pakriokių. 1874 m. Tilžės kaimiškojoje apskrityje suformuotas Vainočių valsčius. 1925 m. jis panaikintas, Senujų Vainočių kaimas prijungtas prie Pakriokių valsčiaus. 1922–1945 m. abu kaimai buvo priskirti Tilžės–Ragainės apskrčiai¹⁹.

XIX a. Senieji Vainočiai labai plėtėsi. Nuo 1807 m., Prūsijoje spartėjant ekonomikos raidai, Tilžės apylinkių kaimai virto stambiomis gyvenvietėmis, ypač Dvišakis, Stul-

¹⁹ Safronovas 2009, 636.

beikis, Šilgaliai ir Senieji Vainočiai. Tilžės miesto ribos nebuvo ženkliai plečiamos (šiaurėje Nemunas), todėl vakarų ir pietvakarių pusėje natūraliai klostėsi aglomeracija – stambių gyvenviečių santalka²⁰. 1817 m. Senuosiuose Vainočiuose buvo 45 sodybos, gyveno 201 gyventojas²¹. 1867 m. gyveno jau 1088 gyventojai. 1871 m. visuotinio Prūsijos gyventojų surašymo duomenimis, jų buvo 1028, gyvenamųjų pastatų – 144. Pagal religiją daugiausia evangelikų liuteronų – 1008, katalikų – 17, kitoms krikščioniškoms religijoms priskirti trys asmenys²². Vėliau gyventojų skaičius mažėjo: 1905 m. buvo 775, sodybos 141²³, panašus skaičius išliko iki 1939-ųjų²⁴. Senieji Vainočiai priklausė Tilžės kaimiškajai parapijai²⁵.

1871 m. atliekant gyventojų surašymą, vertintas ir raštingumas: skaityti ir rašyti Senuosiuose Vainočiuose tuomet mokėjo 419 asmenų, neraštingi buvo 328 (skaičiuoti asmenys, kuriems per 10 metų; vaikų iki 10 metų nurodyta 272)²⁶. Pradinė mokykla Senuosiuose Vainočiuose įkurta dar 1737 m., tačiau daugiau nei šimtmetį mokė menkos kvalifikacijos mokytojai, vadinamieji *šuilmistrai*. Pirmieji seminarijose parengti pedagogai atsiųsti XIX a. viduryje. Mokyta lietuvių kalba, o nuo 1873 m. – vokiečių, lietuviškai kurį laiką leista mokyti tik tikybos²⁷. Skėrio įrašai liudija, kad jis buvo išsilavinęs, rašė vokiškai ir lietuviškai. Įrašuose juntama vokiečių kalbos įtaka.

Knygoje yra ir kitų asmenų įrašų, bet jie nedatuoti, rašiusiojo pavardė nenurodyta (apie tai žr. 2.4). Atsižvelgiant į vėliausius Skėrio įrašytus metus, konstatuotina, kad 1893 m. BP dar buvo Prūsijos Lietuvoje. Apie tolesnę provenienciją, kurią galima nustatyti jau ne pagal knygos savininkų įrašus, o informaciją literatūroje, žr. 2.3.

2.3. POSTILĖ ŠVEICARIJOJE IR VOKIETIJOJE. Vėlesnė šios knygos išlikimo istorija susijusi su surinkimininkų judėjimu ir vienu jų kunigu Endrikiu Kalvaičiu (Heinrich Kallweit, 1837–1915). Apie 1881 m. Prūsijos Lietuvoje jis įkūrė draugiją, pavadintą *Evangeliška liuteriška Betliejaus draugyste* (*Ewangeliszka lutėriszka Betlėem draugystė*), Tilžėje ir Klaipėdoje įsteigė jos skyrius, atidarė maldos namus²⁸. Dėl aktyvios veiklos ir pavojaus atsiskirti nuo oficialiosios Prūsijos evangelikų bažnyčios²⁹ buvo persekiojamas, 1882 m. nubaustas pinigine bauda už tai, kad atlieka kunigo pareigas, nors neturi teologinio išsilavinimo³⁰. Vengdamas persekiojimų 1904 m. per-

20 Purvinas, Purvinienė 2011, 148–157.

21 Purvinas, Purvinienė 2011, 152.

22 *Die Gemeinden und Gutsbezirke des Preussischen Staates und ihre Bevölkerung*, 1874, 212. Naujieji Vainočiai buvo daug mažesni: 1871 m. čia gyveno 177 asmenys, 1876 m. – 172; 1871 m. buvo 22 gyvenamieji pastatai.

23 Apie gyvenviečių raidą 1817–1944 m. žr. Purvinas, Purvinienė 2011, 151–154.

24 Safronovas 2009, 636.

25 Safronovas 2009, 636. Apie Tilžės lietuvių parapiją ir joje veikusias mokyklas žr. Harnoch 1890, 364–365.

26 *Die Gemeinden und Gutsbezirke des Preussischen Staates und ihre Bevölkerung*, 1874, 213.

27 Juška 2009, 636.

28 Gocentas 2000, 384.

29 Vilius Gaigalaitis (1870–1945) jį priskyrė prie tų sakytojų, kurie iš dalies tapo oficialiosios Bažnyčios priešininkais (Gaigalait 1904, 57), surinkimininkų statistiką šiaurinėje Prūsijos Lietuvos dalyje žr. Gaigalait 1904, 60–64.

30 Kaunas 1991, 12–13; Kaunas 1999, 223–225; Reisgys, Žemaitaitis 2000, 705.

sikėlė į Šveicariją – į Feuerthaleną (dab. Schaffhauseno priemiestis), ragino keltis ir kitus. Juo sekdami nuo 1904 iki 1910 m. ten emigravo apie 200 asmenų, daugiausia iš Tilžės ir Ragainės apylinkių³¹. Išvykdami pasiėmė lietuviškas religines knygas³². Šveicarijoje ši tikinčiųjų bendruomenė vadinosi *Rytų Prūsijos senliuteriškąja bendruomene* (vok. *Altutherische o./Pr. Gemeinde*)³³.

1909 m. Kalvaičio surinkimininkai persikėlė į Büsingeną³⁴ (irgi netoli Schaffhauseno), pasistatė koplyčią, kur Kalvaitis laikė pamaldas lietuviškai (iki 1915-ųjų). Po jo mirties pamaldos nebevyko, bendruomenės vadovais tapo Mikelis ir Augustė (Agužė) Bentkai. Jie su šeima buvo atvykę iš Verdainės kaimo (netoli Tilžės) 1906 m., gyveno iš pradžių Büsingene, bet 1930 m. išigijo namą prie Schaffhauseno³⁵. Bentkams mirus (1942, 1944), jų namuose liko dukra Mina Bentkus (g. 1900, gyveno su seserimi Gryta Bentkus-Kuster, g. 1892). Ji turėjo surinkusi 40 religinių knygų iš šeimų, kurių palikuonys lietuviškai jau nebemokėjo. Tarp knygų buvo ir Bretkūno *Postilė*. Ją Mina Bentkus buvo ketinusi perduoti dr. Povilui Rėklaičiui (1922–1999) į Marburgą³⁶. Reklaitis – žinomas lietuvių dailėtyrininkas, bibliografas, kolekcininkas, turėjęs didelę lituanistinių knygų kolekciją³⁷. Tai rodo, kad Mina Bentkus suprato šią knygą esant vertingą ir saugotiną.

1978 m. 5 knygas Mina Bentkus padovanojo Vokietijos evangelikų liuteronų kunigui Fricui Skėriui (1919–1994), gyvenusiam Mannheime ir atvykusiam pas ją į namus Lietuvos evangelikų liuteronų vyskupo Jono Kalvano vyresniojo pavedimu³⁸. 1988 m. ji atrinko ir Skėriui perdavė daugiau knygų. Tarp perduotųjų buvo ir *Postilė*. Skėrys ją paminėjo 1990 m. rašydamas apie lietuvių, XX a. pradžioje atsikėlusius iš Prūsijos, istoriją ir atsivežtas lietuviškas religines knygas³⁹. Skėrio gautąsias knygas 1991 m. aprašė Domas Kaunas, tyręs *de visu* jo namuose⁴⁰. *Postilės* likimas po 1991 m. mokslo visuomenei nebuvo žinomas. Pagrindinis požymis, kad LNB įsigytas egzempliorius yra tas pats, kurį turėjo Mina Bentkus ir perdavė Fricui Skėriui, yra jau minėtoji Urtės Ostwald proveniencija, datuota 1830 m. Tęsiant proveniencijos temą, prie jau minėtų keturių savininkų reikia pridėti dar du: Miną Bentkus (iki 1988) ir Fricą Skėrį (po 1988).

Kol kas negalima atsakyti į klausimą, ar sieja giminystės ryšiai Senuosiuose Vainočiuose gyvenusį E. Skėrį, turėjusį *Postilę* nuo 1860 m. bent iki 1893-ųjų, ir kunigą

31 Skėrys 1990, 63. Apie galimas Prūsijos surinkimininkų sąsajas su neopietistiniu Prabudimo judėjimu (vok. *die Erweckungsbewegung*), plačiai veikusiu Vakarų Europoje, žr. Barasa 2018, 134–135 ir lit.

32 Skėrys 1990, 63; Reisgys, Žemaitaitis 2000, 705.

33 Kaunas 1999, 225 (taip ji įvardyta Šveicarijos laikraštyje 1915 m. pranešant apie Kalvaičio mirtį).

34 Büsingenas (vok. *Büdingen am Hochrhein*) dabar yra Vokietijos eksklavas Šveicarijoje. Miestas įsikūręs dešiniajame Reino

krante, apie 5 km nuo Schaffhauseno, priklauso Badeno-Viurtembergo žemei.

35 Skėrys 1990, 60–64; „Senujų lietuvininkų iškeliavimas“, 1990, 59–60.

36 Skėrys 1990, 64–65.

37 „Reklaitis Povilas“, 2011, 628.

38 Skėrys 1990, 60–61.

39 Skėrys 1990, 60–65.

40 Kaunas 1991, 12, 32–33, 46; Kaunas 1999, 226–231. Kaunas atkreipė dėmesį į tai, kad straipsnį Skėrys (ar galbūt leidėjai) iliustravo kito egzemplioriaus antraštiniu lapu.

Fricą Skėrį, gavusį ją 1988 m. iš Minos Bentkus. Šis gimęs 1919 m. Kalėnuose (Pagėgių aps.), iki 1941 m. mokytojavęs Žemaičių Naumiestyje, vėliau Tilžės apskrityje. 1943 m. išvyko į Tiuringiją, 1953 m. apsigyveno Manneime. Nuo 1955-ųjų mokytojavo Vasario 16-osios gimnazijoje. 1975 m. ordinuotas Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios diakonu, 1977 m. išventintas į kunigus, buvo visos Pietų Vokietijos liuteronų evangelikų dvasininkas. Rašė straipsnius išėivijos spaudoje, vienas iš jų – čia minimas apie susitikimą su Prūsijos liutovininkėmis ir jų turėtas knygas⁴¹. Į Būsingeną susitikti su jomis vyko 1978 m. pavestas vyskupo Kalvano, kuris prašė jas aplankyti ir surinkti daugiau žinių⁴², taigi iki tol Skėrys veikiausiai neturėjo informacijos apie knygas, iš Prūsijos atsivežtas į Šveicariją.

1991 m. Domas Kaunas aprašė tuometę prastą knygos būklę: lapų kraštai taip nudilę, kad primena apipešiotą sugeriamąjį popierių, viršeliai mediniai, bet įrišas labai sužalotas, iš pirmosios dalies antraštinio lapo likusi tik nedidelė apskrita skiautė⁴³.

Knygos susidėvėjimas liudija, kad ji daug vartyta ir skaityta. Itin sudėvėti tie puslapiai, kuriuose išspausdinti Biblijos skaitiniai ir „Passio“. Tai būdinga ir tiems Lietuvos bibliotekose bei muziejuose saugomiems egzemplioriams, kurie gauti iš kolekcinių: Hugo Šojaus (Hugo Scheu, 1845–1937), Enzio Jagomasto (1870–1941), Adalberto Bezenbergerio (1851–1922), Viliaus Gaigalaičio (1870–1945), Povilo Gasiūno (1897–1966)⁴⁴. Jie jas buvo išigiję iš gyventojų (ar radę paliktas) ir taip išgelbėję nuo visiško sunykimo. Tokie egzemplioriai labai skiriasi nuo tų, kurie ilgą laiką saugoti bibliotekose (jų būklė gera). Namuose turėti egzemplioriai liudija, kad *Postilė* Prūsijos Lietuvos tikintiesiems iš dalies atstojo Bibliją ir buvo svarbus jos pažinimo šaltinis.

Jau minėta, kad knygos funkcionalumas priklauso ne tik nuo turinio, bet ir nuo to, kiek yra skaitytojų, gebančių ją suprasti ir pritaikyti savo reikmėms. XVIII a. pabaigoje visuomenės raštingumo lygis labai išaugo. Prūsijos Karalystėje, nuo 1718 m. pradėjus diegti privalomąjį pradinį mokslą liuteronų kalba, buvo plečiamas mokyklų tinklas. Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I (1688–1740, valdė 1713–1740) planai įsteigti kiekviename didesniame kaime po mokyklą buvo pamažu įgyvendinami, ypač po to, kai 1736 m. jis įkūrė Prūsijos Lietuvai skirtą paramos fondą *Mons pietatis*⁴⁵. Keturiuose liuteronų gyvenamose apskrityse – Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsruities – iki 1740-ųjų pastatytos 275 mokyklos⁴⁶. Šviečiamąjio amžiaus idėjos šviesti visuomenę turėjo įtakos tam, kad Bretkūno *Postilė*, kuri XVI–XVII a. buvo tikrai kunigų knyga, nuo XVIII a. vidurio galėtų skaityti ir raštingi tikintieji. Juo labiau kad tuomet kilęs surinkimininkų judėjimas palaikė namų pamaldas, o joms reikėjo įvairių religinių knygų.

41 „Skėrys Fricas Jonas“, 2009, 269.

42 „Senųjų liutovininkų iškeliavimas“, 1990, 59–60. Čia rašoma, kad Mina Bentkus, sužinojusi apie Ženevoje vykstančius Pasaulinės liuteronų sąjungos Vykdomojo komiteto posėdžius, 1978 m. rugpjūtį atvyko susitikti su vyskupu Jonu Kalvanu, papasakojo apie liutovininkų atsikėlimą į Šveicariją ir parapijos įkūrimą, parodė keletą knygų.

43 Kaunas 1991, 32; Kaunas 1999, 228, 230.

44 Apie jas plačiau žr. Aleknavičienė 2005, 89–116.

45 *Schule und Absolutismus in Preussen. Akten zum preußischen Elementarschulwesen bis 1806*, 1992, 177, 182; Terveen 1954, 109–113.

46 Matulevičius 1989, 108.

Košnam Virui pareitissi schio leturis daitat
darsti.

Pirmo. Virui pareitissi nobašnam buti / tatai
esti / Dievu tiketi / ghi mileti / io Schwento šodžio pil-
nai klausiti / Dieva melstissi / prisatimus / io waitš-
czoti. Nobašnište wišsam dera / ir tur pašadeghuna
1. Tim. 4. scho ir busenczio givemmo.

Antro. Pareitis košnam Virui / idant ghis
1. Pet. 5. sawa pusele tikrai miletu. Jus Virai mileket moteres
iusu / kaip Kristus numilia Bašniczej / ir pats saw
usu ie dawe. Teipo tur ir wirai sawa moteres mileti /
kaip sawa pacziu luna / kuras sawa moteri mil / tas
sawe pats mil / Nesa ne wienas sawa luna niekada
Colof. 1. neapikantoię neturreia. Bet pžna ir prikūp ana /
kaip Wieschpats Bašniczej. Ne buket kartus priesch
moteris.

Bet galletu kas klausiti bilodams / kodeli tur
Viras moteri sawa mileti? Atsakau.

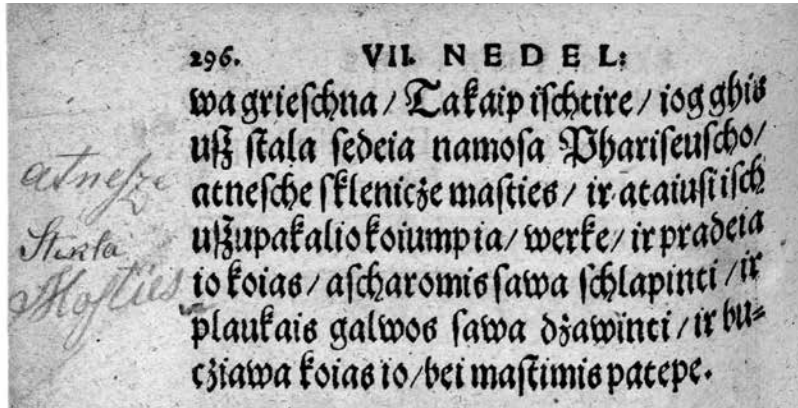
Ant Pirmo. Ghi ira sawa tikras lunas / nesa
ghi isch wirow schonu sutwerta ira.

Ant Antro. Diewas tatai pats prisaka.

Ant Treczio. Viras daug gera isch Moteres
sawa gauna / kaip antai ira mieli waitelei / pagalba
butije. Kodeli thie piktai dara / kurie Wenczawo-
nistie kims kita peit / nekencz / nūg saweš atstata alba
nūg io pabeg.

Treczio

9 pav. BP I 180: kalbos taisymai: braukiamas <n>, iness. pl. baigmuo -su taisomas į -se; LNB NPDAF: D1406729/1591

10 pav. BP II 296: įrašas paraštėje pilku rašalu: *atnefze* || *Stikla* || *Mofties*;
LNB NPDAF: D1406729/1591

3. KALBOS TAISYMAI. Kalbos taisyčių nemažai, taisyta ne vieno asmens. Jų atsiranda nuo BP I 176, daugiausia pamoksluose, bet ne ištiesai, o tik pavieniuose puslapiuose. Pasirinktuosiuose taisyčių būna po keletą. Išryškėja keletas tipų: taisomos pasenusios kalbos formos, korektūros klaidos, tikslinama rašyba, keičiama leksika ir sintaksė.

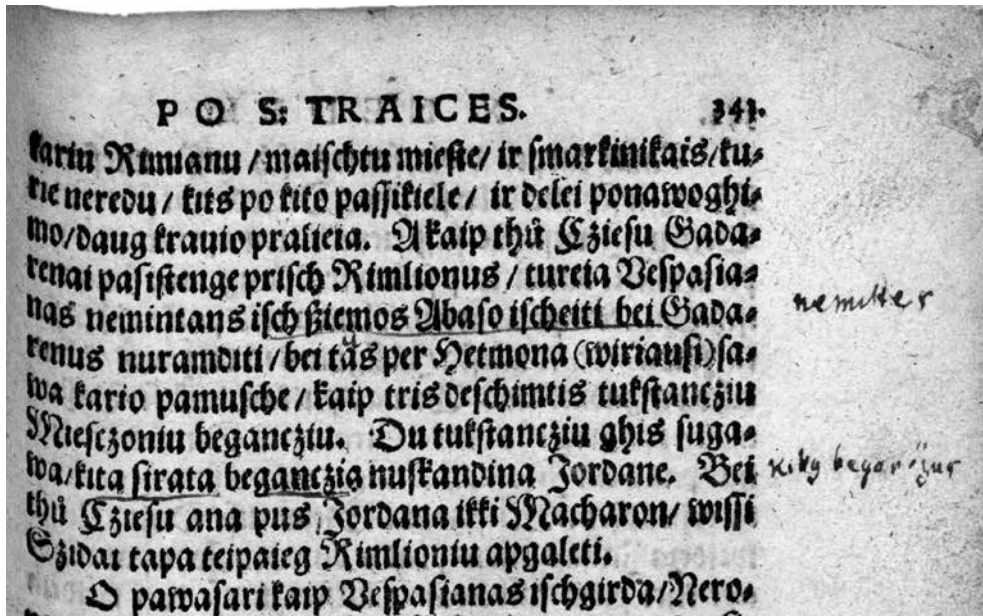
Dažnokai išbraukiama raidė <n>, kuria Bretkūnas žymėjo nosinį balsį (nosinės raidės BP nevertotos), pvz., ji išbraukta žodžiuose *pramanens* BP I 176, *iftatens* BP I 178, *Bašniczen* BP I 180, *fawens* BP I 180 (žr. 9 pav.), *nekenfdams* BP I 181, *peikens* BP II 57, *darens* BP II 57, *tawens* BP II 400 ir kt., o *mokens* taisoma į *mokinnes* BP II 235.

Raidė <a>, žymėjusi baltiškąjį [*ā], perbraukiama, virš jos parašoma <o> žodžiuose *Jano* BP I 344, *uffadinta* BP I 351, *iati* BP I 351, *ušmaketi* BP II 205, *baiaru* BP II 340, *a* BP II 398 ir kt., o žodis *Raiuie* BP I 176 pabraukiamas ir paraštėje pateikiamas *Rojuje*. Kai kur ant <e> uždedamas taškas, kad perteiktų balsį [è], pvz., žodžiuose *Gimine* BP I 178 (2×), *weskites* BP I 179, *Kekschiftes* BP I 179. Stengtasi parodyti, kad trumpasis [i] skirtinas nuo ilgojo: *Ukinikas turins* taisoma į *Ukinykas turįs* BP II 59, o *Wierai* – į *Wjrai* BP II 454. Žodyje *Karaliftos* vietoj <o> siūloma <è> BP I 179, prie *Atpent* galo pridedama <3> BP I 178, BP II 57, *thi* taisoma į *thinai*, o *the* – į *thenai* BP I 344.

Daugiskaitos kilmininke ant <u> dedamas stogelio formos cirkumfleksas, kuris Prūsijos Lietuvos raštijoje įprastai atliko linksnių skiriamąją funkciją. Taip daroma žodžiuose: gen. pl. *3moniu* BP I 178, *darbu* BP I 178 (2×), *tukstancziu padanu* BP I 179, *gerru* [...] *pelnu* BP I 181. Yra cirkumfleksu pažymėtas ir gen. sg.: *Algos* BP II 58.

Pasensiu laikytas daugiskaitos vietininko baigmuo *-su*. Taisytos tokios formos kaip *Knigofu* BP I 179, *wiffofu daiktofu* BP I 181, *prifakimufu* BP I 180 (visur virš paskutinio <u> užrašant <e>, plg. 9 pav.).

Kai kur taisytos korektūros klaidos: *puffilikens* BP I 178; *afschleifti* BP II 332, užteptas nereikalingas skiemuo *ftaus* BP II 9.

11 pav. BP II 341: kito asmens ryškesniu rudu rašalu daryti taisymai; LNB NPDAF: 1406729

Yra keletas prierasų, nelaikytinų taisymais: antai virš paveikslo parašyta *Po Akiu Kaipofzaus* BP I 371, paraštėje šalia paveikslo – 12. *Apasztalai* BP I 360.

Tikėtina, kad taisymai ir prierasai, kurie atlikti daugiausia neryškiu rudu ir pilku rašalu yra Skėrio. Veikiausiai jis rėmeliu apibraudavo žodį ar frazę ir paraštėje siūlydavo kitą, pvz., vietoj *tu neimk balwu* siūlyta *neimk Dowanu* BP II 502; vietoj *ant schwentoriaus* – *ant kapinnu* BP II 407, vietoj *Iskalos* – *Szuiles* BP II 505 ir 507, vietoje *kallacioie* – *Kardu* BP II 422 ir pan. Kad toks įrėminimas gali būti jo, rodo paraštėje apibraukta nuoroda *Num: 15* ir šalia pateikta „4 Mofefzaus || 15. 32“. To paties puslapio apačioje tuo pačiu rašalu parašyta „d. 2 Septbr 1860 Sk[eris]“ BP II 425. Bretkūno duota Biblijos knygos nuoroda *Num: 15* nėra klaidinga. Prierasas „4 Mofefzaus || 15. 32“ nukreipia į tą pačią Skaičių knygą (15-tą skyrių), tik dar nurodo 32 eilutę (čia aiškinama apie bausmę už šabo nesilaikymą, BP pamoksle raginama švęsti sekmadienius). Pridėta tiksli Biblijos eilutės nuoroda leidžia teigti, kad Skėrys turėjo ir Bibliją⁴⁷.

Kai kur tekste žodžiai ir frazės pabrauktos arba perbrauktos rudu ar pilku rašalu ir paraštėje pasiūlytas kitas variantas. Šie taisymai ir prierasai dėl rašysenos ir rašalo spalvos taip pat priskirtini Skėriui (pilku rašalu rašytą prierasą plg. 10 pav.):

⁴⁷ XIX a. Biblijose Skaičių knyga laikyta ketvirtąja Mozės knyga, plg. B1824: „Ketwir-

tos Knygos Moizešaus“; B1865: „Kewirtos Knygos Moizešaus“.

tumbel/ iei essi Christus Sunus Dievo? JEsus
 biloia/ Tu sakat/ esini. Bet sakau iumus isch to re-
 gesit Sunu Dievo sedinti pa deschines maces ir
 atenti debesisa dangaus. Tadda sudraste Bisku-
 pas sarva ruba bilodams. Ghis blusnij Dievo
 kam privalam daugnesni. Iudimu/ Schiskat. Nu-
 girdeiat/ iog ghis Dieva blusnia/ kas regisi iumus.
 Bet ie wissi kaltinoia ghi/ bilodami/ Ghis wertas
 ira smirties.

Bet wtrai kurie JEsu tureia/ apioke ghi/ spiau-
 didami ing io weida/ ir musche ghi kumstemis. Bet
 nekurie usdenge ia. atis/ bei musche ghi weidana/
 ipatei tarnai/ bilodami/ mink Kristau kas musche
 tarve. Bei daug titu blusnijmu ie katbeta priesch ghi.

Drito meta sufficiso wissi Biskupai raschenikai ir
 wtresnieghi smoniu/ teipaieg ir wissa Kata/ bei radija-
 ant Jesaus/ idant ghi smerczop decu. Ir muredi ghi
 aufschinui ing sarva rata/ Bilodami: Ar essi Kri-
 stus/ sakit iumus. D ghis biloia iumpi/ kaczei/ sa-
 kau iumus/ tacziau netikit/ ir iei ius klausiu/ man-
 ne atsakate nei mane paleidzet. Todet nüg scho czieso-
 fesis Sunus smogaus pa deschines maces Dievo.
 Tadda biloia wissi. Wienotigi er essi Sunus Die-
 wo? Bet ghis biloia iumpi. Jus sakot/ asch ras-
 esini.

BP I 224	Pekaus	→ Galwiju
BP II 83	pafakjk ſonems ⁴⁸ mana griekufiu.	→ jù Péržen gimu[s] ⁴⁹
BP II 292	net uſmokeiens pafteraghi iodiki	→ Ikki uz= mokejes Pafkiaufi Piningeli ⁵⁰
BP II 296	atnefche fklenicze mafties	→ atnefze Stikla Mofties ⁵¹

Skėrio taisymų ir prierasų daugiausia. Be to, knygos paraštėse yra ruda, pilka ir mėlyna spalva pasižymėtų fragmentų, žr. BP II 136, 142, 144, 170–171, 184 ir kt. Manytina, kad pasižymėta taip pat Skėrio. Mat mėlyna spalva yra įrašyta data: „d[en] 25. 8. 72.“ (BP II 83).

Tačiau BP II yra ir kito asmens ryškesniu rudu rašalu darytų taisymų. Jie susiję daugiausia su leksikos ir sintaksės lygmeniu. Tekste žodžiai pabraukiami ar išbraukiami, pavieniai žodžiai rašomi virš žodžio ar paraštėje, o žodžių junginiai – paraštėje (plg. 11 pav.):

BP II 337	ftipramis	→ drutomis
BP II 337	ir koſno regiams buwa	→ nu koſno regetas
BP II 341	kita firata beganczia	→ kitt[us] beganćzus
BP II 344	Rimlianis	→ Rimionei
BP II 419	tau bus czeftis nog tu	→ garbe turrėfi po akim tu

Šiuo rašalu taisoma ir viena kita korektūros klaida, paraštėje pateikiant reikiamą žodį, pvz.: vietoj *bagunaisi* siūloma *begunais* BP II 57, vietoj *pakairalwoiei* – *pakorawojei* BP II 79.

Knygoje yra ir vokiškų prierasų, nedatuotų, nepasirašytų, rašytų bent trijų asmenų, veikiausiai kunigų (plg. 12 pav.). Jų daugiausia BP I skelbiamame „Passio“, bet pasitaiko ir kitur, plg. dar BP II 298–299. Kai kurie įrašai išblukę, jiems reikia atskiuro tyrimo.

4. IŠVADOS. 2024 m. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos įsigytas Jono Bretkūno *Postilės* (1591) egzempliorius (LNB NPDAF: D1406729/1591) yra 11-tas, dabar saugomas Lietuvos bibliotekose ir muziejuose. Tai trečioji į LB I ir LBP neįtraukta *Postilė*, esanti Lietuvos atminties institucijose. Ji yra seniausia LNB saugoma lietuviška knyga.

Proveniencijos liudija, kad XIX a. ji buvo namų knyga, turėjusi bent keturis savininkus: (1) neįvardytą Urtės Ostwald motiną (prieš 1830); (2) Urtę Ostwald (po 1830); (3) Friedrichą Fritzą Ostwaldą jaunesnįjį; (4) E. Skėrį (nuo 1860 bent iki 1893), gyvenusį Senuosiuose Vainočiuose. Tris paskutiniuosius rodo jų, kaip savininkų, rankraštiniai įrašai. Remiantis publikuotais liudijimais, XX a. šios knygos savininkais dar

⁴⁸ ſonems <corr. ſmonems>.

⁴⁹ Plg. B1824 Iz 58,1: „pafakyk mano žmonėms jù péržengimma“; B1865 Iz 58,1: „pafakyk mano žmonėms jù péržen-gimma“.

⁵⁰ Plg. B1824 Mt 5,26: „ik’ ir pafkiaufi pinnin-gėli užmokėfi“; B1865 Mt 5,26: „ik’ ir pafkiaufi piningėli užmokėfi“.

⁵¹ Plg. B1824 Lk 7,37: „atneſe ftiklą moftiės“; B1865 Lk 7,37: „atneſe ftiklą moftiės“.

laikytini du asmenys: (5) iki 1988-ųjų – Mina Bentkus (g. 1900), gyvenusi Büsingene (Vokietijos eksklavas Šveicarijoje); (6) nuo 1988-ųjų – Fricas Skėrys (1919–1994), gyvenęs Mannheime (Vokietija).

Iš pradžių buvusi Prūsijos Lietuvoje, XX a. pradžioje *Postilė* atsivežta į Šveicariją (į Feuerthaleną prie Schaffhauseno), kur persikėlė surinkimininkų bendruomenė *Evangeliška liuteriška Betliejaus draugystė*, vadovaujama kunigo Endriko Kalvaičio (Heinrich Kallweit, 1937–1915). Lietuvininkų turėtas religines knygas apie XX a. vidurį surinko Mina Bentkus ir 1988 m. perdavė Vokietijos evangelikų liuteronų kunigui Fricui Skėriui. Pagrindinis požymis, kad LNB išgytas egzempliorius yra tas pats, kurį turėjo Mina Bentkus ir perdavė Fricui Skėriui, – 1830 m. datuota Urtės Ostwald proveniencija, 1991 m. užfiksuota Domo Kauno, *de visu* tiriant Skėrio namuose turėtas knygas, tarp jų ir *Postilė*.

Egzemplioriuje yra lietuviškų ir vokiškų rankraštinių įrašų. Lietuviški daugiausia dviejų tipų: 1) nurodytas knygos senumas ir kai kurie įvykiai, įvykę per tą laikotarpį; 2) taisyta kalba. Pirmieji liudija E. Skėrio domėjimąsi istorija ir senos knygos vertinimą. Antrieji rodo, kaip reaguota į XVI a. lietuvių kalbą. Pasenusiomis laikytos formos su nosinių balsių žymimčia <n> (ji išbraukiama), raidė <a>, žymėjusi baltiškąjį [*ā] (keičiama į <o>), daiktavardžių daugiskaitos vietininko formos su baigmeniu *-su* (taisoma į *-se*). Leksikos ir sintaksės taisymai taip pat orientuoti į žodžių ir konstrukcijų atnaujinimą.

Šio Bretkūno *Postilės* egzemplioriaus funkcionavimas visuomenėje parodo funkcines knygos ypatybes ir jos vertę skirtingais laikotarpiais: XIX a. ir XX a. pradžioje egzempliorius buvo privačiose rankose, skaitytas kaip religinė knyga, padedanti pažinti Bibliją ir palaikyti tikėjimą, bet jau atkreiptas dėmesys į senumą, taisyta vartosenos neatitinkanti kalba. XX–XXI a. *Postilė* suvokta kaip vertingas ir saugotinas lietuvių kultūros paveldas. Egzempliorius, 2024 m. patekęs į LNB, įgijo ir tvirtą apsaugą, ir laisvą prieigą (prieinamas ir internetu: epaveldas.lt).

Šaltiniai ir literatūra:

- Advokato Jauniaus Gumbio kolekcija: knygoje išlikusi praeitis. Muziejus ir kolekcininkas 7*, sudarė Aušra Racevičienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2018.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2004: „Nebibliografinė Jono Bretkūno *Postilė* (1591): Vlado Daumanto egzempliorius“, *ALT* 6, 63–86.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2004: Renesansinis Jono Bretkūno *Postilės* (1591) įrišimas: Vlado Daumanto ir LMAB egzemplioriai, *ALT* 6, 87–116.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2005: *Jono Bretkūno Postilė: Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2007: Jono Bretkūno *Postilės* (1591) sklaidos istorija: egzemplioriai Krokuvėje, *ALT* 9, 57–98.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA; IEVA REKŠTYTĖ, 2013: „Jono Bretkūno *Postilė* (1591): nuo Lietuvių literatūros draugijos Tilžėje iki Matenadarano Jerevane“, *ALT* 15, 2013, 417–436.

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA; VIKTORIJA VAITKEVIČIŪTĖ VERBICKIENĖ, 2024: „Jono Bretkūno 'Postilė' – seniausia lietuviška knyga Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje“, *Tarp knygų* 11(790), 14–16.
- B1824 – BIBLIA, *Tai eſti: Wiſſas Szwentas Ráſtas Séno ir Naujo Teſtamento, Lietuwiſkay pėrſtattytas, iſſ naujo pėrweiſdėtas Ir ketwirtą Kartą iſſpáuſtas*. Tilžeje, 1824. Ráſtais iſſpáuſtas per Endriki Poft.
- B1865 – *Bybelės, Tai eſti: Wiſſas Szwentas Raſtas Seno ir Naujo Teſtamento, Lietuwiſkay perſtattytas, iſſ naujo pėrweiſdėtas Ir septintą Kartą iſſpáuſtas*. Berlinė. Raſtais iſſpáuſtas prie Trowitzſch ir jo Sunaus. 1865.
- BARASA, DARIUS, 2018: „XIX a. religinio prabudimo judėjimai Europoje ir surinkimai Prūsijos Lietuvoje“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46, 127–139.
- BP I – Jonas Bretkūnas, *POSTILLA Tatai eſti Trumpas ir Praſtas Iſchguldimas Euangeliu / ſakamuii Baſniczoie Krikſhcſzionifchkoie / nūg Aduento ik Wėliku*. Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziuiė Prufūfu. Iſſpaude Karaliaucziuiė Iurgis Ofterbergeras. Mėta Pono 1591; LNB NPDAF: D1406729/1591 (<https://www.epaveldas.lt/preview?id=LIBIS000000715768>).
- BP II – Jonas Bretkūnas, *POSTILLA tatai eſti Trumpas ir Praſtas Iſchguldimas Euangeliu / ſakamuii Baſniczoie Krikſhcſzionifchkoie / nūg Wėliku ik Aduento*. Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziuiė Prufūfu. Iſſpausta Karaliaucziuiė / Iurgio Ofterbergero. Mėta Pono 1591 (<https://www.epaveldas.lt/preview?id=LIBIS000000715768>).
- Die Gemeinden und Gutsbezirke des Preussischen Staates und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. December 1871 bearbeitet und zusammengestellt vom Königlichen Statistischen Bureau 1. Provinz Preussen*. Berlin, 1874. Verlag des Königl. Statistischen Bureau (Dr. Engel).
- GAIGALAT, W[ILIUS], 1904: *Ewangeliſki Surinkimai Lietuwoje. Iſtyrinėjimai apie jū Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Paraſe Kunigas Dr. W. Gaigalatis*. Priekulėje 1904.
- GOCENTAS, VYTAUTAS, 2000: „Ewangėlišzka lutėriszka Betlėem draugystė“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 1. A–Kar, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 384.
- HARNOCH, AGATHON, 1890: *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreußen. Nach gedruckten und ungedruckten Quellen dargestellt von Agathon Harnoch, evangelischem Pfarrer zu Muschaken und geistlichem Beifitzer der Synode Neidenburg*. Neidenburg. Druck und Verlag von S. Nipkow.
- JELNIKOVAS, MICHAILAS, 2011: „Knygos metodologija (mokslotyrinis aspektas)“, *Knygotyra* 57, 7–37.
- JUŠKA, ALBERTAS, 2009: „Vainočių pradinė mokykla“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 4. Rhan–Žvižėžeris, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 636.
- KAUNAS, DOMAS, 1991: „Šveicarijos lietuvių knygos“, *Knygnešys* 10, 12–13; *Knygnešys* 11, 31–33, 46.
- KAUNAS, DOMAS, 1992: „Šveicarijos lietuvių knygos“, *Mūsų sparnai. Lietuvių evangelikų reformatų žurnalas* 69, 1992 gruodis, Chicago, 77–82.
- KAUNAS, DOMAS, 1999: „Šveicarijos lietuvių knygos“, *Domas Kaunas, Knygos dalia*, Vilnius: Pradai, 222–231.

- LAURINAVIČIENĖ, BEATRIČĖ, 2018-12-20: „Dešimt brangiausiai parduotų lituanikos knygų“, *Verslo žinios* (https://www.vz.lt/apps/pbcs.dll/artikkel?AID=/20181220/ARTICLE/181229939&template=api_article).
- LB I – Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.
- LBP – Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861. Papildymai, Vilnius: Mintis, 1990.
- Lietuvos menas: dr. Jauniaus Gumbio kolekcija (<https://www.lietuvosmenas.lt/artwork/186>).
- MUZIKEVIČIUS, ALGIMANTAS, 2022: *Ars libri*, Vilnius: [Ellex Valiūnas ir partneriai].
- NARBUTAS, SIGITAS, 1998-09-10: „Dar vienas Jono Bretkūno ‘Postilės’ egzempliorius“, *Lietuvos aidas* 178, 15.
- PURVINAS, MARTYNAS; MARIJA PURVINIENĖ, 2011: „Tilžės apylinkių urbanistinė raida XIX–XX a.“, *Kultūros paminklai* 16, 148–157.
- REISGYS, JURGIS; ALGIRDAS ŽEMAITAITIS, 2000: „Kalvaitis Endrikis“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 1. A–Kar, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 705.
- „Reklaitis Povilas“, *Visuotinė Lietuvos enciklopedija* 19. Preadaptacija–Reutov, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2011, 628.
- SAFRONOVAS, VASILIJUS, 2009: „Vainočiai“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 4. Rhan–Žvižėžeris, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 409.
- Schule und Absolutismus in Preussen. Akten zum preußischen Elementarschulwesen bis 1806*, bearbeitet und herausgegeben von Wolfgang Neugebauer, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1992.
- „Senujų lietuvininkų iškeliavimas“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios kalendorius* 1990, XVIII laida, Tauragė, Vilnius, Kaunas: Lietuvos evangelikų-liuteronų konsistorijos leidinys, [1990], 59–60.
- SKĖRYŠ, FR[ICAS], 1990: „Susitikimas su prūsų lietuvininkėmis Šveicarijoje“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios kalendorius* 1990, XVIII laida, Tauragė, Vilnius, Kaunas: Lietuvos Evangelikų liuteronų konsistorijos leidinys, 60–65.
- „Skėrys Fricas Jonas“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 4. Rhan–Žvižėžeris, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, 269.
- ŽEMAITAITIS, ALGIRDAS, 2009: „Skėrys Dovas“, *Mažosios Lietuvos enciklopedija* 4. Rhan–Žvižėžeris, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 268–269.

Ona Aleknavičienė

JONAS BRETKŪNAS'S *POSTIL* (1591) IN THE MARTYNAS MAŽVYDAS NATIONAL LIBRARY OF LITHUANIA (2024)

Summary

In September 2024, the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (NLL) procured a copy of the *Postil* (1591) by Jonas Bretkūnas (LNB NPDAF: D1406729/1591). It is the 11th copy kept on file at Lithuanian libraries and museums, and the third *Postil* outside of

Bibliography of Lithuania *Lietuvos bibliografija* (LB I, 1969 and LBP, 1990) currently held at Lithuanian memory institutions. This copy of the *Postil* is the oldest Lithuanian book at the NLL. The goal of this article is to introduce the new copy to the academia and the culture society by describing its condition and binding, establishing its provenience, scrutinising the data attesting to the culture of reading and handwritten entries in particular. The copy is studied *de visu* according to the methodological analysis of the book, with a particular focus on dynamic factors: changes in the meaning of functions and the reciprocal relationship between the book and society.

The proveniences testify that in the 19th century, this was a household book that had at least four owners: (1) the unnamed mother of Urtė Ostwald (until 1830); (2) Urtė Ostwald (as of 1830); (3) Friedrich Fritz Ostwald Jr.; (4) E. Skėrys (between 1860 and 1893, at the very least) of Senieji Vainočiai (Ger. *Alt Weynothen* in Prussian Lithuania, near to Tilžė [Ger. *Tilsit*]). The published testimony of the peers indicates that in the 20th century, (5) it belonged (until 1988) to Mina Bentkus (born in 1900) of Büsingen (German exclave in Switzerland), (6) and (as of 1988) to Fricas Skėrys (1919–1994) of Mannheim (Germany).

In early 20th century, the book was transferred from its original location in Prussian Lithuania to Switzerland (to Feuerthalen near Schaffhausen), following the move of the home church community of *Evangeliška liuteriška Betliejaus draugystė* (The Evangelical Lutheran Fellowship of Bethlehem) under Rev. Endrikis Kalvaitis (Heinrich Kallweit, 1937–1915) to the same country. In around mid-20th century, the religious books that Prussian Lithuanians had in their possession were collected by Mina Bentkus, who in 1988 handed them over to the German evangelical Lutheran priest Fricas Skėrys. The main hallmark which identifies the copy procured by the NLL as the one that Mina Bentkus had and passed on to Fricas Skėrys is the 1830 provenience by Urtė Ostwald, as recorded in Domas Kaunas's 1991 *de visu* inventory of the *Postil* kept at Skėrys's home.

The copy contains a number of entries handwritten in Lithuanian and German. The Lithuanian entries usually come in two different varieties: they either (1) indicate how old the book is, as well as point to certain events that had occurred during that period; or (2) constitute linguistic corrections. The first type testifies to Skėrys's keen interest in history and his appreciation of old books. The second shows the reaction to the 16th century Lithuanian language. Forms with an <n> designating a nasal vowel were considered outdated (and the <n> would be stricken out); the letter <a> designating the Baltic [*ā] would be replaced with an <o>. Forms of nouns in plural locative with an ending -*su* were considered unusual and the ending would be corrected to -*se*. In forms of plural genitive, the <u> would sometimes have a roof-shaped circumflex added on top. Corrections of the vocabulary and punctuation were also aimed at bringing words and constructions up to date.

The functioning of this copy amidst the public is indicative of the functional properties this book had, as well as its value in different periods: in the 19th and 20th century, it was in the possession of private owners and would be used as a religious book to help the

reader get to know the Bible better and to keep the faith, whilst observing how old it was already and language that does not conform to usage has been corrected, while in the 20th and 21st century, it was perceived as a valuable piece of cultural heritage to be treasured. Once at the NLL, it was granted both solid protection and free access (also available on the *epaveldas.lt* website).

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: ona.aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2024 m. spalio 14 d.